

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टुः रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अग्रेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा
निष्ठपामीत्याह मेध्यत्वायां सुचः सम्मार्द्दिः सुवर्मणैः पुमांसमेवायः सङ्श्याति
मिथुनत्वायां अथं ज्ञुहूम्। अथोपभृतम्। अथं ध्रुवाम्। असौ वै ज्ञुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृता पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचाः। वृष्टिः सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा
इमाँलोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः कृसाः समेघन्ते। समेघन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एवं वेद। यदि कामयेत् वर्षुकः पुर्जन्यः स्यादिति। अग्रतः सम्भृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनाग्रा हि वृष्टिः। यदि कामयेतावर्षुकः स्यादिति।
मूलतः सम्भृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति। तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्टाऽसम्भृज्यात्।
मूलतोऽधस्तात्। तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रेरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यतैः। अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्ज
प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धै। अधस्तात्प्रतीचीम्। दुण्डमुत्तमतः। मूलेन
मूलं प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरुको प्राश्युपरिष्टालोमानि। प्रत्यश्चाधस्तात्॥४॥

सुगच्छेषा। प्राणो वै सुवः। ज्ञुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृथस्वः। आत्मा ध्रुवा।
अन्नं सम्मार्जनानि। मुखुतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविशय।
बाह्यतस्तुनुवृश्च शुभयति। तस्मांस्त्रुवमेवाग्रे सम्मार्द्दिः। मुखुतो हि प्राणोऽपानो
भूत्वा। आत्मानमन्नंमाविशति। तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं
वेद॥५॥

ज्ञुहूमंज्याद्ववर्तीति प्रत्यश्चाधस्तान्मार्द्दिः पश्च च॥५॥ [१]

दिवः शिल्पमवत्तम्। पृथिव्याः कुकुभिः श्रितम्। तेन वृयः सुहस्रवलशेन।
सपलं नाशयामसि स्वाहेति सुखसम्मार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै दर्भाः।
रूपमेवैषांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः।

तृतीयः प्रश्नः

वेदस्याग्रं शुख्सुम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्थयति। अथो क्रृग्वाव योपां। दर्भो वृपां। तमिंथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः। तात्येकं वृथैवापांस्यन्ति। तत्था न कर्यम्। आरब्धस्य यज्ञियस्य कर्मणः सविंदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्। अद्विर्मार्जियित्वोत्करे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणोऽन्यत्राऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एताऽहि तस्मै प्रतिष्ठां देवाः समभरन्। यद्विर्मार्जयति। तेन शान्तम्। यदुत्करे न्यस्यति। प्रतिष्ठामेवैनानि तद्वयति॥८॥

प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः। अथौ स्तम्बस्य वा एतद्रूपम्। यथशुख्सुम्मार्जनानि। स्तम्बशो वा ओषधयः। तासां जरत्कक्षे पशवो न रमन्ते। अप्रियो ह्येषां जरत्कक्षः। यावदप्रियो हृ वै जरत्कक्षः पशूनाम्। तावदप्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यन्यत्राग्रेदर्धति। नवदाव्यासु वा ओषधीषु पशवो रमन्ते॥९॥

नवदावो ह्येषां प्रियः। यावत्प्रियो हृ वै नवदावः पशूनाम्। तावत्प्रियः पशूनां भवति। यस्यैतान्यग्नौ प्रहरन्ति। तस्मादेतान्यग्नावेव प्रहरेत्। यत्तरस्मिन्श्वसमृज्यात्। पशूनां धृत्यै। यो भूतानामविष्टिः। रुद्रसत्त्विचरो वृषां। पशूनस्माकं मा हिंसीः। एतदस्तु हुतं तव स्वाहेत्यग्निसम्मार्जनान्यग्नौ प्रहरति। एषा वा एतेषां योनिः। एषा प्रतिष्ठा। स्वामेवैनानि योनिम्। स्वां प्रतिष्ठां गमयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं शुख्सुम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हिंसीः पदं च॥५॥ [२]

अयंज्ञो वा एषः। योऽपलीकः। न प्रजाः प्रजायेन्। पत्यन्वास्ते। यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। यत्तिष्ठन्ती सन्नह्यते। प्रियं ज्ञाति ४ रुच्यात्। आसीनां सन्नह्यते। आसीनां ह्येषा वीर्यं करोति॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत। अनयां समदन्दधीत। देवानां पत्रिया समदन्दधीत। देशाद्वक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो गोपीथाय। आशासाना सौमनसमित्याह। मेधामेवैनां केवले कृत्वा। आशिषा समर्थयति। अग्नेनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै पत्रियै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तृतीयः प्रश्नः

तेनैवैना॑ ब्र॒तमुपंनयति। तस्मांदा॒हः। यश्वै॒वं वेद् यश्वै॒ना॒ न। योक्र॑मेव युते। यम्॒न्वास्ते॑। तस्या॒मुष्मिल्लोके॑ भव॑तीति॑ योक्रैण। यद्योक्रम्॑। स योगः॑। यदास्ते॑। स क्षेमः॑॥१३॥

योग॒क्षेमस्य॑ क्लृस्यै॑। युक्तं क्रियाता आ॒शीः कामे॑ युज्याता॑ इति॑। आ॒शिषः समृद्धै॑। ग्र॒थिं ग्र॒थाति॑। आ॒शिषं ए॒वास्यां परि॑ गृह्णाति॑। पुमान्॑ वै ग्र॒न्थिः। स्त्री॑ पक्षी॑। तन्मिथुनम्॑ मिथुनमेवास्य॑ तद्यूज्ञे॑ करोति॑ प्र॒जननाय। प्र॒जायते॑ प्र॒जायां पुशुभिर्यजंमानः॥१४॥

अथो॑ अर्थो॑ वा॑ एष॑ आ॒त्मनः। यत्पक्षी॑। यज्ञस्य॑ धृत्या॑ आ॒शिथिलं भावाय। सुप्र॒जसंस्त्वा॑ वृ॒य॑ सुपक्षीरुपं॑ सेदि॒मेत्याह। यज्ञमेव॑ तन्मिथुनीकरोति॑। ऊनेऽतिरिक्तं॑ धीयाता॑ इति॑ प्रजा॒त्यै॑। मृहीनां॑ पयोऽस्योषधीनां॑ रस॑ इत्याह। रूपमेवास्यै॒तन्महिमान्॑ व्याच्छेष्ट। तस्य॑ तेऽक्षीयमाणस्य॑ निर्वपामि॑ देवयज्याया॑ इत्याह। आ॒मेवैतामा॑ शा॒स्ते॥१५॥

करोति॑ ब्रतोपूनयन्॑ क्षेमो॑ यजंमानः॑ शास्ते॥५॥ [३]

घृतं॑ च॑ वै॑ मधु॑ च॑ प्र॒जापतिरासीत्। यतो॑ मध्वासीत्। ततः॑ प्र॒जा॑ अंसृजत। तस्मान्मधुषि॑ प्र॒जननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा॑ न प्रचरन्ति। यातयां॑ हि। आज्यैन्॑ प्रचरन्ति। यज्ञो॑ वा॑ आज्यम्॑। यज्ञेनै॒व यज्ञं॑ प्रचरन्त्ययातयामत्वाय। पत्व्यवैक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय॑ प्रजा॒त्यै। यद्वै पक्षी॑ यज्ञस्य॑ करोति॑। मिथुनं॑ तत्। अथो॑ पक्षिया॑ ए॒वैष्य॑ यज्ञस्यां॑न्वारुम्भोऽनवच्छित्यै। अ॒मेध्यं॑ वा॑ ए॒तत्करोति॑। यत्पत्यवैक्षते। गारुह॑पत्येऽधि॑ श्रयति॑ मेध्यत्वाय॑। आ॒हृवनीयमुभ्युद्वैति॑। यज्ञस्य॑ सन्तत्यै। तेजोऽसि॑ तेजोऽनु॑ प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो॑ वा॑ अ॒ग्निः। तेजु॑ आज्यम्॑। तेजसै॒व तेजु॑ः समर्धयति॑। अ॒ग्निस्ते॑ तेजो॑ मा॑ विनै॒दित्याहाहिं॑ सायै। स्फूर्यस्य॑ वर्त्मन्नसादयति॑। यज्ञस्य॑ सन्तत्यै। अ॒ग्नेर्जिह्वाऽसि॑ सुभूद्वेवानामित्याह। यथायजुरै॒वैतत्। धाम्नेधाम्ने॑ देवेभ्यो॑ यजु॑षेयजु॑षे॑ भुवेत्याह। आ॒मेवैतामा॑ शा॒स्ते॥१८॥

तद्वा॑ अतः॑ पवित्रा॑भ्यामेवोत्पुनाति॑। यजंमानो॑ वा॑ आज्यम्॑। प्राणापानौ॑ पवित्रै॑। यजंमान॑ ए॒व प्राणापानौ॑ दधाति॑। पुनराहारम्॑। ए॒वमिव॑ हि॑ प्राणापानौ॑ सुश्ररंतः। शुक्रमसि॑ ज्योतिरसि॑ तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यै॒तन्महिमान्॑ व्याच्छेष्ट। त्रिर्यजु॑षा। त्रय॑ इमे॑ लोकाः॥१९॥

एषां॑ लोकानामास्यै॑। त्रिः। त्र्यावृद्धि॑ यज्ञः। अथो॑ मेध्यत्वाय॑। अथाऽऽज्यवतीभ्यामुपः। रूपमेवासामेतद्वर्णं॑ दधाति॑। अपि॑ वा॑ उताऽऽहुः। यथा॑ हृ॑ वै॑ योषा॑ सुवर्ण॒॑ हिरण्यं॑ पेशुलं॑

बिश्रंती रूपाण्यास्ते । एवमेता एतरहीतिं आपो वै सर्वा देवताः ॥२०॥

एषा हि विश्वेषां देवानां तनूः। यदाज्यम् । तत्रोभयोर्मीमांसा। जामि स्यात् यद्यजुषाऽऽज्यं यजुषाऽप्य उत्पुनीयात्। छन्दसाऽप्य उत्पुनात्यजामित्वाय। अथो मिथुनत्वाय। सावित्रियचाँ। सवित्रप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवित्रप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्मृद्धत्वाय। अद्विरेवौषधीः सं नयति। ओषधीभिः पशून्। पशुभिर्यज्ञमानम्। शुक्रं त्वा शुक्रायां ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्पूर्चिस्त्वा उर्चिषीत्याह सर्वत्वाय। पर्यास्या अनन्तरायाय ॥२१॥

ईक्षत आहु शास्ते लोका देवतां भवति पद च ॥६॥ [४]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स एतमिन्द्र आज्यस्यावकाशमपश्यत्। तेनावैक्षता। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। य एवं विद्वानाज्यम् वेक्षते। भवत्यात्मनां। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदाज्येनान्यानि हृवीङ्ग्यभिघारयति ॥२२॥

अथ केनाऽऽज्यमिति। सृत्येनेति ब्रूयात्। चक्षुर्वै सृत्यम्। सृत्येनैवैनदभि घारयति। ईश्वरो वा एषोऽन्यो भवितोः। यश्चक्षुषाऽऽज्यम् वेक्षते। निमील्यावैक्षेता। दाधारात्मशक्षुः। अभ्याज्यं घारयति। आज्यं गृह्णाति ॥२३॥

छन्दाऽस्मि वा आज्यम्। छन्दाऽस्येव प्रीणाति। चतुर्जुह्वां गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशुनेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति। चतुर्ध्रुवायांम् ॥२४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्रति तिष्ठति। यजुमानदेवत्यां वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृता। चतुर्जुह्वां गृह्णन्भूयो गृह्णीयात्। अष्टावुपभृति गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। गौर्वं सुचः। चतुर्जुह्वां गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी ॥२५॥

अष्टावुपभृति। तस्मादृष्टाशाफा। चतुर्ध्रुवायांम्। तस्माच्चतुः स्तना। गामेव तथसङ्ख्यस्करोति। साऽस्मै सङ्ख्यस्कृतेष्मूर्ज दुहे। यज्ञह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्णते। यद्वायामाज्यम् ॥२६॥

अभियारयति गृह्णाति भ्रुवायां चतुष्पदो प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वा च ॥५॥ [५]

आपो देवीग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयुताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत

वृत्तूर्ये यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्तूर्ये इत्याह। वृत्रः हं हनिष्वन्निन्द्र आपो वत्रो। आपो हेन्द्रं वत्रिरे। सुज्ञामेवासामेतथामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥२७॥

तेनाऽप्यः प्रोक्षिताः। अग्निदेवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। स वनस्पतीन्नाविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्टोऽग्न्ये त्वा स्वाहेत्याह। अग्न्ये एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव मेधुमवं रुन्धे। वेदिरसि बरुहिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बरुहिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बरुहिरसि सुगम्यस्त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बरुहिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्ये त्वेति बरुहिरासाद्य प्रोक्षति। एम्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः सुह सुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बरुहिः। यथा सूत्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

ताद्वगेव तत्। स्वधा पितृभ्यु इत्याह। स्वधाकारो हि पितृणाम्। ऊर्भव बरहिषद्यु इति दक्षिणायै श्रोणेरोत्तरस्यै निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बरहिषदः। मासानेव प्रीणाति। मासा वा ओषधीवर्धयन्ति। मासः पचन्ति समृद्धै। अनतिस्कन्दन् ह पुर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छुतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्ज दधाति। तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्त्रेसयति। प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राश्चमुद्दूढं प्रत्यश्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीनः रेतो धीयते। प्रतीचौः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः॥३१॥

यज्ञस्य धृत्यै पुरस्तात्प्रस्तुरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति। इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धै। तस्मिन्प्रवित्रे अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तुरः। प्राणापानौ पवित्रौ। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णप्रदसं त्वा स्वरूपमीत्याह। यथायजुरेवेतत्। स्वासस्थं देवेभ्यु इत्याह। देवेभ्यं एवैनश्वासस्थं करोति॥३३॥

बरुहिः स्तृणाति। प्रजा वै बरुहिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति।

तृतीयः प्रश्नः

अनंतिदृशजङ्ग स्तृणाति। प्रजैवैनं पुशुभिरनंतिदृशजं करोति। धारयन्मस्तुरं परिधीन्यरि दधाति। यजमानो वै प्रस्तुरः। यजमान एव तथस्वयं परिधीन्यरि दधाति। गन्धुर्वर्जसि विश्वावसुरित्याह॥ ३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य ब्रह्मरसि दक्षिण इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरः परिधत्तमित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्दधाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् प्रतित्याह। रक्षसामपहत्यै। कस्यश्चिदभिशस्त्यु इत्याह। अपरिमितादेवैनं पाति॥ ३५॥

वीतिहोत्रं त्वा कव इत्याह। अग्निमेव होत्रेण समर्थयति। द्युमन्तः समिधीमहीत्याह समिष्ठौ। अग्ने बृहन्तमध्वर इत्याह वृद्धौ। विशो यत्रे स्थ इत्याह। विशां यत्वै। उदीचीनाग्ने नि दंधाति प्रतिष्ठित्यै। वसूनां रुद्राणामादित्यानां सदासि सीदेत्याह। देवतानामेव सदाने प्रस्तरं सांदयति। जुहूरसि घृताची नामेत्याह॥ ३६॥

असौ वै जुहूः। अन्तरिक्षमुपभृता। पृथिवी ध्रुवा। तासामेतदेव प्रियं नाम। यद्घृताचीति। यद्घृताचीत्याह। प्रियेणवैना नाम्ना सादयति। एता असदन्धसुकृतस्य लोक इत्याह। सत्यं वै सुकृतस्य लोकः। सत्य एवैनाः सुकृतस्य लोके सांदयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मनै। तेष्यं एवाऽशिषमाशास्तेऽनार्त्यै॥ ३७॥

स्तेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीर्णवीर्यसमितं करोत्याह पाति नामेत्याह लोके सांदयति पद च॥ ११॥ [६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानुभ्यं भवन्। अग्ने समिध्यमानायानुब्रह्मीत्याह भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। एकविष्णतिमध्यदारूणि भवन्ति। एकविष्णो वै पुरुषः। पुरुषस्याऽत्यै। पश्चदशेषमदारूण्यभ्या दंधाति। पश्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासुशः संवध्यस्तुर आप्यते। त्रीन्परिधीन्यरि दधाति॥ ३८॥

ऊर्ध्वं समिधावा दंधाति। अन्युजेभ्यः समिधुमति शिनष्टि। पदम्पद्यन्ते। षड्क्रतवः। क्रतूनेव प्रीणाति। वेदेनोपवाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः। यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणं दंधाति॥ ३९॥

त्रिरूपं वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणनेवास्मिन्दधाति। वेदेनोपयत्यं सुवेण प्राजापत्यमाघारमा घारयति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखुत आरभते।

तृतीयः प्रश्नः

अथोऽप्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति। अग्निमंश्रीत्रिस्तिः सं मृद्गीत्याह। त्र्यांवृद्धि युज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्थसं मार्ष्टि। पुनात्येवैनान्। त्रिस्तिः सं मार्ष्टि। त्र्यांवृद्धि युज्ञः। अथो मेधत्वाय। अथो एते वै देवाश्वाः। देवाश्वानेव तथसं मार्ष्टि। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। आसीनोऽन्यमाघारमा घारयति॥४१॥

तिष्ठन्त्यम्। यथाऽन्तो वा रथं वा युञ्ज्यात्। एवमेव तदध्वर्युर्युज्ञं युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्याभ्यौढ्यै। वहन्त्येन ग्राम्याः पश्चावः। य एवं वेदा भुवनमसि वि प्रथस्वेत्याह। युज्ञो वै भुवनम्। युज्ञ एव यजमानं प्रजयो पुशुभिः प्रथयति। अग्ने यष्टिरिदं नम इत्याह॥४२॥

अग्निर्वै देवानां यष्टौ। य एव देवानां यष्टौ। तस्मां एव नमस्करोति। जुह्वेह्युग्निस्त्वा ह्यति देवयुज्याया उपभूदेहि देवस्त्वा सविता ह्यति देवयुज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः। सावित्र्युपभूत्। ताभ्यामेवैने प्रसूतं आदत्ते। अग्नांविष्णु मा वामवं क्रमिषुमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्युज्ञः पुश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा सन्तांसमित्याहाहिं सायै। लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह। आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानंमसीत्याह। युज्ञो वै विष्णुः। एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्युज्ञः। देवानामेवापराजित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो दिविस्पृशमित्याहु वृद्धै। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्यं। एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अहुतो युज्ञो युज्ञपतेरित्याहानात्यै। इन्द्रावान्त्स्वाहेत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्ब्रा इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्ब्राः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टै। यज्ञमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभूत्। प्राण आघारः। यथस्त्वप्रस्त्रशयैत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्। असङ्गस्परशयन्त्या क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति। पाहि माऽग्ने दुश्शरितादा मा सुचरिते भुजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्शरितम्। क्रञ्जुकुर्मः सत्यः सुचरितम्। अग्निरैवैन-

वृजिनादनृताद्वश्चरितात्पाति। क्रुजुकर्मे सूत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते। आत्मनो गोपीथाया। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः। आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्यं ध्रुवाऽ समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः प्रतिं दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः। त्रिरेव समञ्ज्यात्। त्रिधार्तु हि शिरङ्गतिं। शिरं इवैतद्यज्ञस्य। अथो त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मुखस्य शिरोऽसि सञ्योतिषा ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मां उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्यं लोकस्यानुरूप्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो घारयति नम् इत्याह पृश्नद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह भूतेत्याह ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणिं च॥११॥—[७]

धिष्णिया वा एते न्युप्यन्ते। यद्वृह्णा। यद्भोतां। यदंध्वर्युः। यदुग्रीत्। यद्यज्ञमानः। तान् यदन्तरेरयात्। यज्ञमानस्य प्राणान्थसङ्करेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यर्थ्युः॥४९॥

यज्ञमानायैव तल्लोकः शिष्ठति। नास्य प्राणान्थसङ्करेति। न प्रमायुको भवति। पुरस्तांत् प्रत्यष्टासौनः। इडाया इडामा दधाति। हस्त्याऽ होत्रै। पुशवो वा इडां। पुशवः पुरुषः। पुशुष्वैव पुशून्प्रतिष्ठापयति। इडायै वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यज्ञमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गलावनक्ति पर्वणोः। द्विपाद्यज्ञमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुपं स्तुणाति। द्विरा दधाति। सुकृदुभि घारयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि। यावानेव पुशः। तमुपेह्यते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपेह्यते। सम्मुखानेव पुशनुपं ह्यते। पुशवो वा इडां। तस्मान्थसाज्ज्वारभ्या॥। अध्वर्युणां च यज्ञमानेन च। उपहूतः पशुमानसानीत्याह। उपु ह्यैनौ ह्यते होतां। इडायै देवतानामुपहुवे। उपहूतः पशुमान्वति। य एवं वेदे॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भाग्येयम्। यामुपेह्यते। प्राणानाऽ सा। वाचं चैव प्राणांश्चावं रुन्धे। अथ वा एतर्व्युपेह्यतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदौ मीमांसा। यज्ञमानं देवा अंब्रुवन्। हुविन्नो निर्वपेति। नाहमेभागो निर्वफ्स्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयोऽभाग्याऽनुवक्ष्यथेति वाग्ब्रवीत्। नाहमेभागा पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्यां। नाहमेभागा याज्यां भविष्यामीति याज्यां। न मयोऽभागेन वषङ्गरिष्यथेति वषद्वारः। यद्यज्ञमानभागं निधाय पुरोडाशं वर्हिषद् करोति। तानेव तद्वागिनः करोति।

तृतीयः प्रश्नः

चुतुर्धा करोति। चतंसो दिशः। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति। बुरुहिषद् करोति॥५४॥

यजंमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बुरुहिः। यजंमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्माद्स्थाऽन्याः प्रजाः प्रतिष्ठान्ति। मांसेनान्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा वा पुता हविर्यज्ञस्यान्तर्वैद्यवं रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं बर्हिषद् कुरोतीति। चुतुर्धा करोति। चुत्वारे ह्येते हविर्यज्ञस्युत्तिर्जः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युर्ग्रीता। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्यैऽध्वरे। आदेशमृत्विगम्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। ताहग्रेव तत्। अग्नीर्घे प्रथमाया दंधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृष्टिः। अग्निमुखमेवर्द्धि यजंमान क्रम्भोति। सुकृदपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि घारयति। षट्थसम्पद्यन्ते। पद्मा क्रतवं। क्रतूनेव प्रीणाति। वेदेन ब्रह्मणे ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसौत्यै। अथ काममन्येन। ततो होत्रै। मध्यं वा पुतद्यज्ञस्य। यद्धोतां। मध्यत् पुव यज्ञं प्रीणाति। अथोध्वर्यवै। प्रतिष्ठा वा पुषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः। तस्माद्विर्यज्ञस्यैतामेवाऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीसुकृथसंकृथसं मुड्डीत्याह। परांडिव ह्येतरहिं यज्ञः। इषिता दैव्या होतार इत्याह। इषितः हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकार्यं सूक्ता ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वंगा दैव्या होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तथस्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्बृहीत्याह। शंयुमेव बारहस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्युर्घे: प्रजातिर्हप्ते वेदांवैद्यविहिषद् करोत्युविजो दधाति ब्रह्माऽनुकरेत च॥६०॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुग्भ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुच्छै। प्राचीं जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्नपुणदतो। प्रतीचीमुपभृतम्। जनिष्यमाणनेव प्रतिनुदतो। सविषूच पुवापोह्य सुपक्नान् यजंमानः। अस्मिल्लोके प्रतिष्ठिति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वाऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत। सुक्षु प्रस्तुरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचः। यजंमानः प्रस्तुरः। यजंमानमेव तेजसा-

जनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रयं इमे लोकाः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं लोके॒स्यौऽनक्ति। अ॒भिपूर्वमेव यजंमानं तेजंसाऽनक्ति।
अ॒क्तं रिहाण् इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजंमानः प्रस्तुरः। यजंमानमेव तेजंसाऽनक्ति।
वियन्तु वय इत्याह। वयं ए॒वैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथायां। आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह।
आपं ए॒वौपंधीरा प्याययति। मरुतां पृष्ठतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्यां ईशते। वृष्टिमेवावं
रुन्धे। दिवं गच्छु ततो नो वृष्टिमेवर्येत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवावं रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अंध्वर्युः प्रस्तुरं प्रहरति। तावंदस्यायुर्मीयते। आयुष्पा अंग्रेऽस्यायुर्मेपाहीत्याह।
आयुरेवाऽत्मन्धते। यावद्वा अंध्वर्युः प्रस्तुरं प्रहरति। तावंदस्य चक्षुर्मीयते। चक्षुष्पा
अंग्रेऽसि चक्षुर्मेपाहीत्याह। चक्षुरेवाऽत्मन्धते। ध्रुवाऽसीत्याहु प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं
पूर्यधत्था इत्याह॥६४॥

युथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पृणिभिर्वीयमाणं इत्याह। अग्नयं ए॒वैनं जुष्टं करोति।
तन्तं ए॒तमनु जोषं भरामीत्याह। सुजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदंपचेतयात्
इत्याहानुख्यात्यै। युजस्य पाथ उप समितिमित्याह। भूमानमेवोपैति। परिधीन्न हरति।
युजस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रसावयति। यदेव तत्र कूरम्। तत्तेन शमयति। जुह्वामुपभृतम्।
यज्ञमानदेवत्यां वै जुहूः। भ्रातुव्यदेवत्योपभृत्। यज्ञमानायैव भ्रातुव्यमुपीस्ति करोति।
सुङ्गसावभांगाः स्थेत्याह। वसंवो वै रुद्रा आदित्याः सङ्गसावभांगाः। तेषां तद्वागुधेयम्॥६६॥

तानेव तेनं प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। ए॒ते हि विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्भवति। इन्द्रियं वै
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यज्ञमाने दधाति। अंग्रेवर्मपत्रगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं वा
अग्निरपत्रगृहः। अस्या ए॒वैने सदने सादयति। सुम्नाय सुम्निनी सुम्ने मा धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धते। धुरि धुर्यै पातुमित्याह।
जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्यायोऽशीततनो इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य
दिवः। पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरद्यन्तै पाहि दुश्चरितादित्याह। अमेवैतामा
शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिं स्वाहेतांभसंवृश्नान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय

तृतीयः प्रश्नः

फलीकरणहोमं जुहोति। अतिरिक्तानि वा इंस्मसुं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्तः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्। अतिरिक्त पुवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्तमास्वाऽवं रुन्धे। वेदिंदेवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्विन्दन्। वेदेन वेदि विविदुः पृथिवीम्। सा पंप्रथे पृथिवी पार्थिवानि। गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरितिं पुरस्ताऽस्तम्ब्युजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्घ्यनुवित्त्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिंश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। प्रजापतेर्वा एतानि श्मशौणि। यद्वेदः। पत्निया उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होता-ऽहंवनीयाऽस्तृणन्नेति। यज्ञमेव तथसं तनोत्योत्तरस्मादर्घमासात्। त ए सन्ततमुत्तरैर्दर्घमास आलभते॥७०॥

तं कालेकालं आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुक्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुक्ते। देवो गातुविदो गातुं वित्वा गातुमितेत्याह। यतं एव यज्ञं प्रयुक्ते। तदेनं प्रतिष्ठापयति। प्रतिं तिष्ठति प्रजया पशुभिर्यज्ञमानः॥७१॥

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो वृश्यते। पार्षीयान्ववति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयान्ववति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्णामि वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनां मुश्चति। सुवितृप्रसूतो यथादेवतम्॥७२॥

न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयान्ववति। धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म सुकृतस्य लोकः। अग्निर्वैनां धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति। स्योनं मै सुह पत्वा करोमीत्याह। आत्मनश्च यज्ञमानस्य चानात्यै सन्त्वाय। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभाः। चतुष्पद्वा एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्निये पूर्णपात्रे भवति। अस्मिन्लोके प्रति तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाचा अनुष्टुका। वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः स्तुनयन्वर्षति। रेतः सिश्वन्॥७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै तस्य विमोक्तः। अद्विः

शान्तिः। विमुक्तं वा एतरहि योक्तं ब्रह्मणा। आदायैनत्पर्लो सुहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा नंयति। रेते एवास्यां प्रजां देधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितुप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिद्धम् एकं च॥४॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करे। यं देवा मनुष्येषु। उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा कुरु। उपवेषोपं विह्वि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननपगान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चुमुपं गृहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्च शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगृहति। अप्रतिवादिन एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा सङ्शितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुकुद ओकंसः। सुपलो यः पृतन्यति। निर्बाच्यैन हविषां। इन्द्रं एणं पराशरीता। इहि तिसः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिसोऽति रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्रा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः समाभ्य इति। त्रिवृद्वा एष वज्रो ब्रह्मणा सङ्शितः। शुचैवैनं विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णद्यां। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते। हतोऽसाववधिष्मामुमित्याहु स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनंमर्पयति॥७९॥

प्रत्युषं दिवः शिल्पमयं घृतं च देवासुराः स पुत्रिमन्द्र आपो देवीरुग्निना धिण्याया अथ सुचौ यो वा अयथादेवतं परिवेषो वा एकादशा॥११॥

प्रत्युषमयं एषा हि विश्वेषा देवानांमूर्जा पृथिवीमयो रक्षसानां प्रजाति द्वायां तं कुलेकाले नवसप्तिः॥७९॥

प्रत्युषमर्पयति॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥